

УДК 811.111 '37

**СПІВВІДНОШЕННЯ МАРКЕРІВ ВВІЧЛИВОСТІ В
АНГЛОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ДИСКУРСАХ**

*С. В. Баранова, канд. філол. наук, доцент;
А. О. Коробко, студентка,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна*

У статті досліджуються шляхи вербалізації ввічливості в англійській та українській мовах. Аналізуються основні стратегії та маркери ввічливості в художньому дискурсі порівнюваних мов.

***Ключові слова:** категорія ввічливості, позитивна / негативна ввічливість, художній дискурс, лексичні, граматичні компоненти.*

Останнім часом у лінгвістиці все більша увага приділяється мовному етикету. Адже саме вміння використовувати ввічливі формули при веденні бесіди є чинником успішної комунікації, за якої співрозмовники досягають консенсусу.

Об'єктом статті виступає категорія ввічливості. **Предметом** дослідження є особливості даної категорії, способи та маркери її реалізації в англійській та українській мовах.

Актуальність теми пов'язана зі зростанням інтересу лінгвістів до етикетно-мовного спілкування та маркерів його вербалізації. Крім того, англійська та українська етнокультури характеризуються певними розбіжностями, дослідження яких є релевантним у сучасній комунікативній лінгвістиці.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних засобів та стратегій вербалізації ввічливості в порівнюваних мовах.

Категорія ввічливості викликає великий інтерес у сфері прагматики. Вона розглядається як набір стратегій або мовленнєвих моделей, які встановлюються одними комунікантами як норми для себе, або іншими – як норми для них, і водночас як соціально зумовлені поведінкові норми, вербальні і невербальні, у визначеній суспільній групі [1, с. 77].

Для успішної ввічливої комунікації застосовують певні закони, стратегії ведення розмови. Р. Лакофф формує узагальнені принципи ввічливості. Вони зводяться до 3-х найголовніших:

- “Не нав'язуй свою думку” (“Do not impose”);
- “Давай співрозмовнику можливість вибору” (“Give options”);
- “Будь доброзичливим” (“Make the listener feel good. Be friendly”) [2, с. 45].

Дійсно, ці правила можна вважати запорукою успішної комунікації. Але знати їх лише в теорії недостатньо. Потрібно вміти правильно оперувати ними на практиці.

Значення ввічливості в українській мові семантизують такі слова-синоніми, як *ввічливий, делікатний, тактовний, коректний, люб'язний*. Проте головним у цій низці є слово *ввічливий* – “який дотримується правил пристойності, виявляє

уважність; чемний” [3, с. 304]. Інші ж синоніми передають різні відтінки ввічливості. Так, наприклад, *люб'язний* – “уважний, привітний до кого-небудь” [3, с. 565].

Основні положення теорії ввічливості представлені у роботах англійських дослідників П. Брауна та С. Левінсона. Ключовим концептом у їхній теорії є “FTA” (Face Threatening Act). Згідно з цією теорією, в основу ввічливості покладено поняття суспільного обличчя як самоповаги індивідів, з яким пов'язані бажання уникнути перешкод у своїх діях та бажання отримати схвалення своїх дій [4, с. 46]. Відповідно, ввічливість виявляється у взаємному бажанні захистити, зберегти “обличчя” обох партнерів мовленнєвої взаємодії.

На основі цього виокремлюють стратегії позитивної та негативної ввічливості в англійській та українській мовах. Вони передбачають демонстрування уваги, розуміння, симпатії, співчуття до співрозмовника. Пор.: англ. *Lady Hunstanton: (...)* *And how is your beautiful embroidery going on?* (O. Wilde).

Укр. *Михайле! – вирвалося нараз з невимовним горем із уст батька. — Скажи, чому тобі так тяжко? Що я тобі поможу, синку?* (І. Роздобудько).

Останнє речення є прикладом того, що батьку не байдужі переживання сина; він хоче йому допомогти.

Стратегії позитивної ввічливості пов'язані з демонстрацією єдності та солідарності мовця з тим, хто слухає. Вони проявляються у демонструванні уваги та інтересу до співрозмовника, прагненні до взаєморозуміння і злагоди з ним, врахування його бажань і схильностей.

Під негативною ввічливістю в обох мовах криється побоювання здатися нав'язливим, завдати шкоди адресату, відсутність емоцій, стриманість [7, с. 220]. Наприклад: *I was wondering if you could help me to find him* (R. Muir).

У цьому реченні безпосередньо вказується на те, що мовець боїться зайвий раз потурбувати адресата. Порівняймо з українським висловлюванням: *А не міг би мені пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?* (І. Франко).

Наведений приклад ще раз доводить, що для негативною ввічливості характерними ознаками є мінімізація вторгнення, вираз ввічливого песимізму та ін.

Однією з головних стратегій негативною ввічливості є “говори непрямо” (be indirect). Наприклад, якщо ми хочемо щось запитати, то краще використовувати не пряме запитання, а більш увічливу форму – непрямого питання із супровідною іллокуцією прохання [8, с. 92], що поміж іншим відтворюється в перекладі. Наприклад: англ. *Would you tell me, please, where the post office is?* (R. Muir); укр. *Чи не могли б ви мені сказати, будь-ласка, де знаходиться поштове відділення?*

Головним чином, комуніканти вдаються до стратегій негативною ввічливості у випадках вираження таких мовленнєвих дій, як незгода, негативна оцінка, звинувачення, відмова, вихваляння, заперечення.

Найбільш поширеними стратегіями позитивної ввічливості, як для англійської, так і для української мов, є прояв інтересу до потреб адресата, маркування групової належності шляхом використання жаргону, сленгу, використання жартівливих висловів, вираз компліментів. Пор.: *You won't go looking for another woman? – I'll look at other women to compare them to you, and know that you're the most beautiful woman in the world* (R. Muir).

– *Я люблю тебе, Анно, вже віддавна! Ти така гарна й добра!* (О. Кобилянська).

Ще однією не менш важливою стратегією є комунікативна емотивність. Саме використання емоцій характерно для англійської ввічливості. Наприклад: *Oh, my Lord! You are safe!* (J. Stirling). Цей приклад є проявом демонстрації позитивних емоцій, що є притаманними для англійської комунікативної поведінки. Українські еквіваленти вигуку *Oh, my Lord!* (*Слава Богу!, О, Боже!*) живаються в різних комунікативних ситуаціях, наприклад: *Слава Богу, ти прийшов!* (О. Ірванець).

Серед лексичних маркерів увічливості варто зазначити наступні: *please, thank you, very much*. Вони є найбільш фреквентивними способами її демонстрування в

англомовному дискурсі. Пор.: *Please, take care at by the fire, Mirrin* (J. Stirling). В українській мові – це слова *будь-ласка, дякую, щиро дякую* тощо. Наприклад: *Ой, дякую, тьотю Хоно, ще раз і дуже-дуже-дуже!*. *Ну, ви ж приходьте сюди пополудні, може яка торгівля хоч надвечір буде* (О. Ірванець).

Для вираження мовленнєвої категорії ввічливості характерними є метакомунікативні одиниці перебільшення, що притаманні різним ситуаціям розмикання мовленнєвого контакту, при цьому використовуються такі інтенсифікатори, маркери, як *such as, so, very, terribly, awfully* та інші [9, с. 46]. Наприклад: *I am dreadfully sorry I did not introduce myself* (R. Muir). У цьому випадку, мовець перебільшує свою провину, використовуючи інтенсифікатор *dreadfully*.

Для українського художнього дискурсу адгерентні лексичні маркери: *надзвичайно, страшенно, неймовірно, безмежно* тощо. Вони надають висловлюванню певного емоційного навантаження. Пор.: *...Ви дуже хороший, і я вам страшенно вдячна. От і все* (В. Винниченко).

Вираження солідарності з мовцем є однією зі стратегій ввічливості, при цьому використовуються емоційно-експресні мовні засоби, як-от *of course, in fact, in some cases*. Пор.: *Yes, of course, but this is a highly unusual request* (H. Coben).

З одного боку, мовець ніби демонструє згоду зі своїм співрозмовником, а з іншого – виражає невпевненість: *Так, звичайно, але це досить таки незвичайне прохання*. Іntenція мовця передається в перекладі варіантними відповідниками.

Для художнього дискурсу, так само як і для інших видів дискурсу притаманним є використання засобів пом'якшення категоричності висловлювання. І. В. Григоренко до них відносить модальні фрази, розділові запитання, прислівники міри, модальні дієслова, модальні частки, мовні звороти [10]. Як правило, дієслова, модальні фрази виконують роль головного або вставного члена речення. Наприклад: *I suppose, it caused a sensation, when Godfroy announced that you and he were kin?* (R. Muir).

У цьому прикладі ми маємо модальне дієслово розумової діяльності *suppose*. Воно визначає суб'єктивну модальну оцінку ставлення мовця до ситуації, тим самим пом'якшуючи категоричність.

Модальні частки (англ. *scarcely, barely, hardly*; укр. *мовби, немов, наче, ледве, майже*) надають висловлювання відтінок невпевненості. Це певною мірою також є ізоморфним засобом пом'якшення категоричності у двох мовах. Пор.: англ. *I scarcely know him; I think I have seen him three times in my life* (A. Dumas). Укр. *Ну, добре, добре, нехай буде по-твоєму, – відмахнувся він* (І. Роздобудько).

Конструкції типу *Can / Could you tell me, Would you mind telling me...?* розглядаються як увічливі способи одержання інформації порівняно з питальними висловлюваннями типу: *Tell me, I want you to tell me*. Наприклад: *Would you mind telling me what college you were?* (S. Maugham).

Аналогічні конструкції існують і в українській мові: *Чи не могли б Ви..?, Чи не були б Ви такі ласкаві..?* Пор.: *Чи не були б ви ласкаві пограти? За цей час я зовсім не чув музики. –Залюбки* (В. Підмогильний).

Використання таких конструкцій особливо характерне при спілкуванні незнайомих або малознайомих людей. Крім того, ці ввічливі форми часто зустрічаються і в епістолярному стилі.

Для українського народу звертання – досить звичне явище, адже в українській мові навіть існує кличний відмінок. А в сучасній англійській мові це явище омовлюється інакше. Будова і значення звертань як маркерів увічливості різняться в залежності від форми і ступеня мови. Так, в українській мові існує розподіл на *ти/Ви*, в англійській же для двох цих слів відповідником є слово *you*. Звертання на «*Ви*» стає віддзеркаленням поваги до тієї позиції, яку займають головні особи в ієрархії родинних взаємин: батько – глава сім'ї, оборонець, заступник, годувальник, а мати – берегиня роду, хранителька сімейного добробуту й злагоди [11, с. 59].

Наприклад: *Мамо, а звідки Ви про хлопчика знаєте?* (М. Стельмах).

До знайомої особи в неформальній ситуації звертаються зазвичай на ім'я. Якщо ж це більш офіційне звертання використовують слова *sir, Mr., Madam, Mrs.* Наприклад, форма *Mr. + прізвище* використовується при звертанні до чоловіка, незалежно від його сімейного стану: *Mr. O'Shea, do you wish to put this court to the bother of calling five witnesses who saw your squad of labourers running along the Blacklaw road?* (J. Stirling).

Форма *Miss + ім'я / прізвище* вживається при звертанні до дівчини або незаміжньої жінки: *Now, Miss Dunbar, I beg you to tell us exactly what occurred that evening* (H. Coben).

В українському художньому дискурсі широко розповсюджені форми звертань типу *добродію / добродійко, пане / пані, товаришу / товаришко*. Вони є аналогами вищезазначених англійських увічливих формул. Пор.: *Сідаючи напроти Криленка, він поправив ремінь свого саквояжа й сказав: - Я вам не заважаю, шановний добродію!* (М. Хвильовий).

Такі види звертань належать до загальних та застосовуються в будь-якій сфері мовленнєвої взаємодії – офіційній і неофіційній. До винятково українського мовлення належить звертання на ім'я та по батькові у сполученні з оцінними прикметниками *високошановний, вельмишановний високоталановиті*.

Зазвичай люди старшого віку звертаються до незнайомих молодих людей ласкаво для вираження ввічливості словами *dear, love, ducky, miss, son, boyta* ін. Серед молодих людей при звертанні до ровесників поширені просторіччя, як-от: *buddy, mate, chap, old girl, sister, sis*. В українській мові це слова *друже, брате, сестро* та їх деривативи. Часто зустрічаються супровідні слова-епітети: *любий, щирий, дорогий*. Пор.: *Давно, мій щирий друже, не озивався до тебе...* (М. Старицький).

Звертаючись до родичів використовують: *grandpa, mum, daddy; матусю, татусю, бабусю, дядечку* та інші. Пор.: англ. *New Year: New Year: happy New Year, Papa* (J. Stirling).

Укр. – *Добридень, дядечку! до всіх озивався Михайлик, бо ще й голосу хотілося почути в кожного.*

– *Чолом, матусю! - одвічали їй чумаки, простуючи далі...* (О. Ільченко).

Український художній дискурс багатий на лексеми дименціонального, пестливого характеру: *зірочко, голубонько, дівчинко, зозуленько, ангеле*. Вони виражають любов, прихильність, несуть емоційний заряд і часто вживаються в українській усній і писемній комунікації. Наприклад: *Поцілуй мене тут ще раз, зозулько! — просив ніжно* (О. Кобилянська).

При офіційному звертанні до людей високого соціального рівня для вираження поваги в англійській мові вживають наступні одиниці: *Ladies and Gentlemen, Your Excellency* та інші. Наприклад: *Gentlemen,— the clerk of the Court intoned, – what is your verdict?* (J. Stirling).

При зверненні до широкого загалу для української літератури характерні такі слова-синоніми: *панство, товариство, добродії*. Пор.: *Він вискочив на підвалу і обернувся до всього товариства:*

– *Мої панове, сусіди і добродії!* (І. Франко).

У ввічливому спілкуванні не обійтися без подяки: вираження вдячності за допомогу, послугу або за яку-небудь дію. Нейтральними способами вираження подяки в порівнюваних мовах є одиниці типу :англ. *Thank you, thanks, thanks a lot, I am grateful to;* укр. *спасибі, дуже дякую, дуже вдячний*.

Пор.: *May I wish you a prosperous New Year – when it comes – Mr. Mc Tavish. (...) Aye, thank you, lass (...) An' thank ye, sir* (J. Stirling). *Спасибі, Мар'яно, велике спасибі, – беру книгу, не знаючи, як і де її заховати* (М. Стельмах).

Невід'ємними складовими мовного етикету є поняття прохання та відмови. Для того, щоб досягти бажаного результату, мовець, безумовно, має користуватися максимами ввічливості. Основними запитальними формулами ввічливості є: *Could you, may I trouble you, would, would you mind if etc.* Відповідниками в українській мові

є такі: *Чи не могли б Ви?, можна Вас потурбувати?, Ви не проти якщо...?* тощо. Пор.: *Would it bother you, if I asked you a question, Mama?* (В. Lewis). Зазвичай в перекладі ця ввічлива конотація зберігається: *Мамо, тебе не потурбує, якщо я задам тобі питання?*

Таким чином, увічливість в англомовному та україномовному художньому дискурсах, реалізуючись за допомогою набору лексичних, граматичних і мовленнєвих маркерів, спрямована на досягнення позитивного комунікативного ефекту між співрозмовниками. Розбіжності між англійськими та українськими репрезентантами ввічливості криються в культурних відмінностях двох етносів.

Перспективою подальшого дослідження може стати вивчення впливу культурно-національного фактора на вибір стратегій позитивної та негативної ввічливості в різноманітних ситуаціях спілкування

SUMMARY

CORRELATION OF POLITENESS MARKERS IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN DISCOURSES

*S. Baranova,
A. Korobko,
Sumy State University,
2, Rimsky-Korsakov St., 40007, Sumy, Ukraine*

The article deals with the ways of verbalization of politeness in the English and Ukrainian languages. It analyzes the main markers of politeness in the literary discourses of the contrasted languages.

Keywords: *category of politeness, positive / negative politeness, literary discourse, lexical, grammatical components.*

РЕЗЮМЕ

СООТНОШЕНИЕ МАРКЕРОВ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ И УКРАИНОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ

*С. В. Баранова,
А. О. Коробко,
Сумский государственный университет,
ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина*

В статье исследуются способы вербализации вежливости в английском и украинском языках. Анализируются основные маркеры вежливости в художественном дискурсе сопоставляемых языков.

Ключевые слова: *категория вежливости, позитивная / негативная вежливость, художественный дискурс, лексические, грамматические компоненты.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Формановская Н. И. Культура общения и речевой этикет / Н. И. Формановская // Русский язык в школе. – 1993. – №5. – С. 75-89.
2. Lakoff R. Language and Women's Place / R. Lakoff. – New York: Harper & Row, 1975. – P. 45.
3. Словник української мови / І. К. Білодід – К.: Наук. думка, 1970 - 1980. – Т. I–XI.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 46.
7. Вжеш Я. Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної комунікації. Теорія збереження обличчя П. Брауна та С. Левінсона / Я. Л. Вжеш // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Ч. II. – 2011. – № 9. – С. 251–255.
8. Рогатюк А. Є., Рабійчук І. Л. Непрямі мовленнєві акти як форма реалізації негативної ввічливості сучасній англійській мові / А. Є. Рогатюк, І. Л. Рабійчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Комунікативна лінгвістика. – 2011. – № 4. – С. 92
9. Косенко Ю. В. Реалізація позитивної ввічливості в метакомунікативному блоці прощання (на матеріалі англомовного художнього дискурсу) / Ю. В. Косенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2008. – №1. – С. 46–50.

10. Григоренко І. В. Принцип ввічливості у сучасному англomовному дискурсі. Позитивна та негативна ввічливість. [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.weblancer.net/download/portfolio/521113/521113.doc
11. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія. – Київ-Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 176 с.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Wilde O. A Woman of No Importance. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.literaturepage.com/read/woman-of-no-importance.html>.
2. Роздобудько Ірен. Дві хвилини правди [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/Ірен-Роздобудько/53828-4/Дві-хвилини-правди>.
3. Muir Rae. Twice a bride / Rae Muir. – USA: Harlequin Books. – 299 p.
4. Франко І. Повісті та оповідання // Зібрання творів у 50-ти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 19. – 503 с.
5. Кобилянська Ольга. Людина [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ukrlit.org/Kobylianska_Olha_Yulianivna/zemlia/41/.
6. Stirling Jessica. The Dark Pasture / Jessica Stirling. – UK : Hodder and Stoughton. – 1998. – 398 p.
7. Ірванець О. Маленька п'єса про зраду для однієї актриси [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ukrlit.blog.net.ua/knyhy-oleksandra-irvantsya/malenka-pjesa-pro-zradu-dlya-odniji-aktrisy/>
8. Винниченко В. К. Таємна пригода. Твори. Т. 4: Оповідання / Володимир Кирилович Винниченко. – Київ : Рух, 1927. – С. 37.
9. Dumas Alexandre. The Count of Monte Cristo. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.literature.org/authors/dumas-alexandre/the-count-of-monte-cristo/chapter-66.html>.
10. Maugham S. The Magician. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://fb2.booksqid.com/content/D3/somerset-maugham-the-magician/7.html>.
11. Підмогильний В. Невеличка драма. Оповідання, повість, романи / Валеріан Підмогильний. – Київ : Наукова думка, 1991 – С. 126.
12. Стельмах М. Твори: в 6-ти т. – Т. 4 / М. Стельмах. – К.: Дніпро, 1973. – 726 с.
13. Coben Harlan. Tell no one. – L.: Orion Books Ltd, 2001. – 346 p.
14. Хвильовий М. Сині етюди [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=43&bookid=3>.
15. Старицький М. Твори: у 8-ми томах / М. Старицький. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 8. – 723 с.
16. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://читати-онлайн.рф/index.php?id=2576>.
17. Кобилянська Ольга. Людина [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ukrlit.org/Kobylianska_Olha_Yulianivna/zemlia/41/.
18. Франко І. Борислав сміється [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://uk.wikisource.org/wiki/Сторінка:Іван_Франко._Борислав_сміється._Перше_книжкове_видання._1922.djvu/11.
19. Lewis Beverly. The Betrayal / Lewis Beverly. – USA: Bethany House. – 359 p.

Надійшла до редакції 3 лютого 2014 р.